

A ROMA-SZEGREGÁCIÓ KUTATÁSÁNAK TERÜLETI SZEMPONTJAI A HALMOZOTTAN HÁTRÁNYOS HELYZETŰ ENCSI ÉS A SELLYEI–SIKLÓSI KISTÉRSÉGEK BEN

Baranyi Béla – G. Fekete Éva – Koncz Gábor

1. KUTATÁSI CÉLOK ÉS A VIZSGÁLATI CÉLTERÜLETEK KISTÉRSÉGI DILEMMÁI

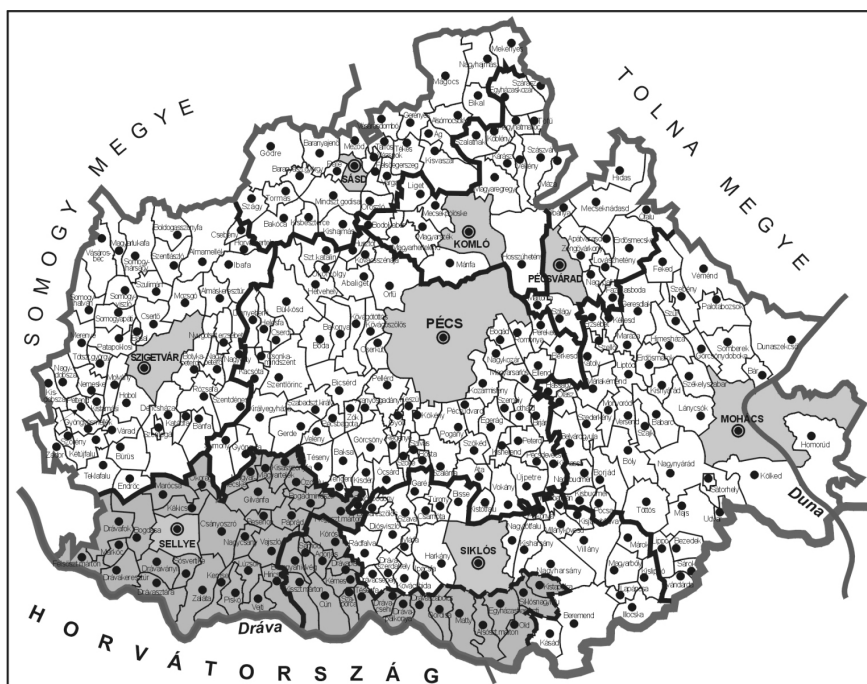
A kutatásban résztvevők feladata az volt, hogy elemzéseket végezzenek a romaproblematika és az ún. elcigányosodási folyamatok által érintett rurális, hátrányos, sőt halmozottan hátrányos helyzetű kistérségekre vonatkozóan, különösen ami a lakóhelyi szegregáció kérdéskörét illeti.

A feladatmegosztás során az MTA Regionális Kutatások Központját képviselő kutatók, szakterületük sajátosságaiból adódóan – mindenekelőtt a társadalmi-gazdasági folyamatok térbeli alakulását szem előtt tartva – a lakóhelyi szegregáció térségi-területi sajátosságainak és megnyilvánulásainak, ok-okozati összefüggéseinek vizsgálatára helyezték a fő hangsúlyt. Ám a területi tudományok sajátos szempontjait képviselő kutató már mindjárt a munka kezdetekor a vizsgálati célterület megválasztásának kistérségi dilemmáival kényszerült szembesülni, miután pontosan körül kellett határolnia azt a kistérséget, egyáltalán térséget vagy tájegységet, esetleg településcsoportot, amely a legtípusosabban és legdrámaibb módon tükrözi a romaproblematika összefüggéseit Baranya, illetve Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben. A dilemmák feloldásaként végül is kompromisszumos megoldások születtek, amelyek nyomán a tényleges helyzetnek való egzaktabb megfelelés érdekében némileg átrajzolódtak a vizsgálatok tárgyául kezdetben választott kistérségek határai.

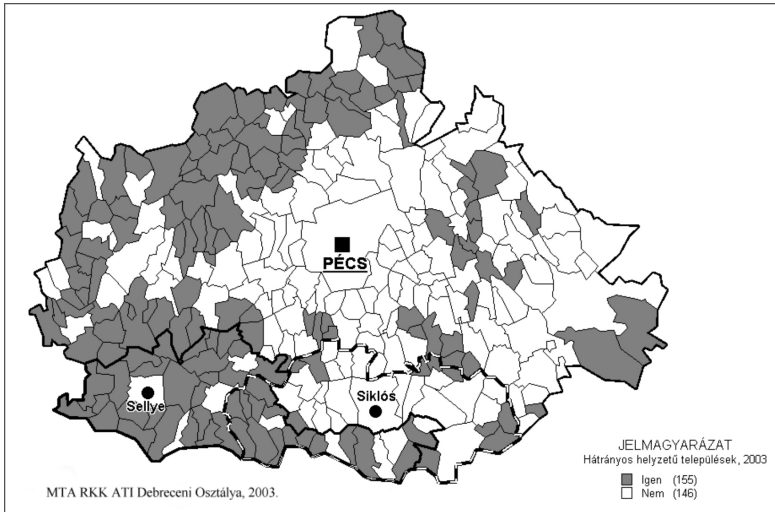
Az eredeti elképzelések szerint például a Siklói KSH-térség egésze szerepelt volna a kutatási alprogram mintaterületeként. Azonban a területi tudományok elvárásai szerint és a terepmunka során szerzett tapasztalatok ismeretében, az időközben bekövetkezett területszervezési változásoknak megfelelően a romaproblematika szempontjából jellemzőbb Sellyei KSH-térség egész területe 30 településsel, valamint a Siklói KSH-térség 20 települése került be a vizsgálati eljárásba, holott eredetileg éppen fordított volt a helyzet. Ugyanis eredetileg a kutatások mintaterületéül a Siklói KSH-térség egésze, valamint a vele határos a Sellyei kistérség 18 települése szolgált volna.

Jogos szakmai indokok és alapos megfontolások után a mintaterület lehatárolása módosult. A vizsgálatok súlypontja a problémakört erőteljesebben reprezentáló, 30 települést magában foglaló Sellyei kistérségre, az ország gazda-

sági-társadalmi szempontból egyik legelmaradottabb kistérségére, valamint a vizsgálati eljárásban hasonló okokból hozzá kapcsolt 20 siklói településre, vagyis a néprajzi értelemben vett Ormánságra helyeződött át. A döntés helyességét támasztja alá, hogy a Siklói kistérség a vizsgálat fő szempontjai alapján két jelentősen eltérő településcsoportból tevődik össze. Az északi települések Pécs viszonylagos közelsége miatt kedvezőbb gazdasági helyzetben vannak, és nem is akkora a roma népességarány, mint a kistérség déli, határ menti településein (pl. Alsószentmárton, Gordisa, Kísszentmárton, Siklónagyfalu). A mintaterület megváltoztatásával a dél-baranyai szegregációs vizsgálatok célterületeként 50 település jelöltünk ki (1. ábra). E települések halmozottan hátrányos helyzetüként jellemezhetőek. A 2003/7. kormányrendelet szerint közülük 41 társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradottnak tekinthető (2. ábra).

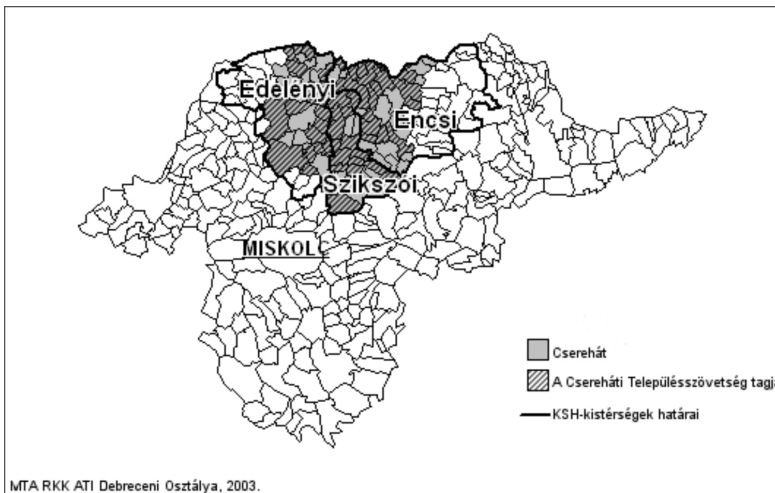

1. ábra
A vizsgálati terület lehatárolása Baranya megyében
Forrás: MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézet, Pécs

2. ábra
Társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott települések Baranya megyében a 2003/7. számú kormányrendelet alapján

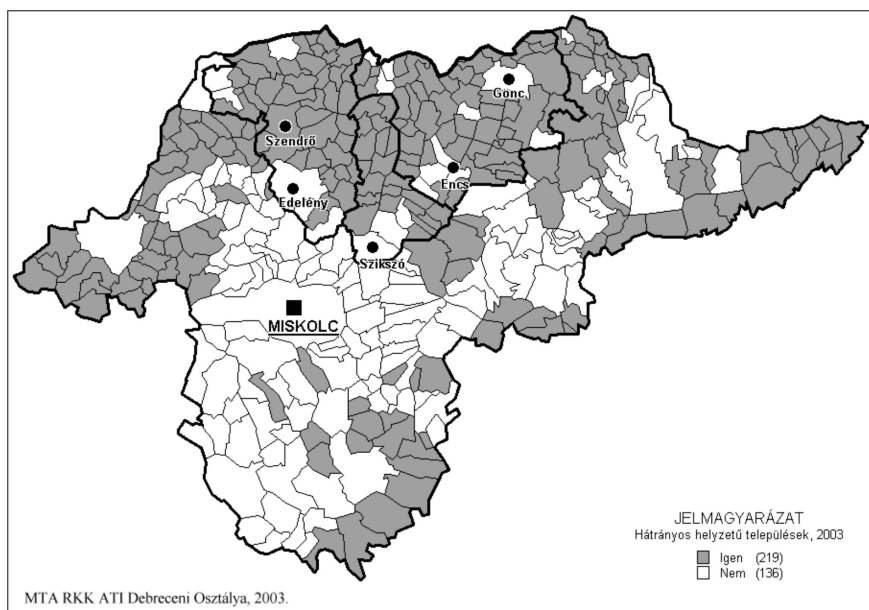
Hasonló döntés született az Encsi KSH-térssel kapcsolatban. Ebben az esetben az empirikus vizsgálatok eredendően az Encsi KSH-kistérségre irányultak volna, holott a roma népességű települések és területek dominánsabbak a tágabb kiterjedésű a Cserehát területén. A Cserehát az Encsi KSH-térség nyugati területeit, a Szikszói KSH-térség szinte egészét, valamint az Edelényi KSH-kistérség keleti felét foglalja magában (3. ábra).

3. ábra
A vizsgálati terület lehatárolása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében

Elgondolkoztató tehát, vajon a roma szegregáció kérdéseinek vizsgálatakor nem a három KSH-kistérséget átívelő csereháti településgyűttest lett volna (vagy lenne) helyesebb az empirikus kutatások középpontjába helyezni. Hasonlóan a dél-baranyai helyzethez, a Cserehát típusosabban és homogénebb módon egyesíti a nagymértékben vagy túlnyomórészt roma etnikum által lakott településeket, illetőleg sokkal jellemzőbb módon hordozza magában a roma problematika sajátosságait, mint maga az Encsi KSH-térség. Megoldásként kínálkozik, ha az Encsi kistérségben elvégzett kérdőíves vizsgálatot kiegészítjük a Cserehát egészére vonatkozó, a területi tudományok módszereivel végzett komplex gazdasági-társadalmi szempontú elemzéssel. Az Ormánsághoz hasonlóan a három (Encsi, Siklósi és Edelényi) kistérség majdnem minden települését a 2003/7. Kormányrendelet társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott települések közé sorolta (4. ábra).

A romákkal kapcsolatos gondok megoldásával küzdő települések is dominánsan a Hernád völgyében és a Hernádtól nyugatra fekszenek (pl. Beret, Csenyéte, Fáj, Szemere, Pusztaradvány stb.), és részben magukba foglalják az Edelényi és Szikszói kistérségeket is. Nagyjából az egész Belső-Cserehát területén igen magas a cigány száma, és helyenként már-már zárt etnikai tömböket képeznek.

4. ábra

Társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott települések Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a 2003/7. számú kormányrendelet alapján

A halmozottan hátrányos helyzetű aprófalvas borsod-abaúj-zempléni Encsi (Csereháti) és dél-baranyai – részben Siklósi, nagyobb részt, pedig a Sellyei

KSH – körzetben figyelhető meg leginkább az a szoros összefüggés, amely egy terület, kistérség vagy település mérete, gazdasági potenciálja, a munkalehetőségek száma, illetve a cigány népesség száma, aránya és társadalmi-gazdasági helyzete között húzódik.

Azokon a településeken, ahol rossz a gazdasági helyzet, kevés a munkahely, nagyobb számban fordul elő egyre nehezebb körülmények között élő cigányság, mint a jobb adottságú településeken. Ez utóbbiakból a kedvezőtlenebb anyagi helyzetű cigányság fokozatosan kiszorul, s egyre nagyobb számban telepszik meg a mostohább feltételeket nyújtó településeken. Így a jobb helyzetben levő települések környezetében megindul egy „elcigányosodási” folyamat. Éppen ezért a szegregációt nemcsak települési viszonylatban szükséges vizsgálni – azaz, hogy cigányok és nem cigányok mennyire elkülönülten élnek egymástól –, hanem tágabb gazdasági-társadalmi, térségi-települési összefüggésekben is.

A szegregáció térségi-területi vagy éppen lakóhelyi jellemzői, a kialakult társadalmi-gazdasági körülmények más-más módon érinthetik és differenciálják a roma népességet. Különösen erőteljesen érvényesül a lakóhelyi és a települési szegregáció olyan halmozottan hátrányos helyzetű kistérségekben, mint amilyenek a Dél-Baranyában és a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében általunk elemzett „mintaterületek”. E két térségben a meglévő társadalmi-gazdasági-foglalkoztatási-szociális-iskoláztatási problémák következményeként az átlagosnál is súlyosabb gondként jelentkezik a romakérdés, s ahol a szegénységgel szinte törvényszerűen együtt jár a roma etnikum települési, majd területi koncentrációja, egyszersmind szegregálódása, szociális és kulturális ellehetetlenülése.

2. TÉRSÉGI SAJÁTOSSÁGOK

2.1. Történelmi örökség

Mindkét kistérségről elmondható, hogy sosem tartoztak Magyarország centrumterületei közé, a fejlődési hullámok mindig megkésve érték el ezeket a területeket, s ráadásul a trianoni határváltozások földrajzi értelemben is egyértelműen perifériára sodorták őket. Az 1880. évi népszámlálás idején a Belső-Csereháton 26 ezren éltek, azóta folyamatos az elvándorlás. Ennek okait zömmel a kedvezőtlen természeti adottságok képezik.

Az Ormánság esetében a 17. és 18. század fordulójáig az extenzív állattartás a kedvező természeti feltételek miatt igen jól jövedelmezőnek számított. A 18. század második felétől kezdődően azonban a földkijelölés több évtizedes megkésettsége és a kedvezőtlenebb természeti viszonyok miatt a gabonatermesztés nem vált meghatározó ággá. A vízszabályozási munkálatok késlekedése, az utak, a vasutak hiánya, illetve távolsága, valamint a trianoni határvonás miatt elzárt, periférikus területté vált. Az Ormánság lakói egészen a 20. század elejéig az extenzív állattartásból éltek, amelynek feltételei folyamato-

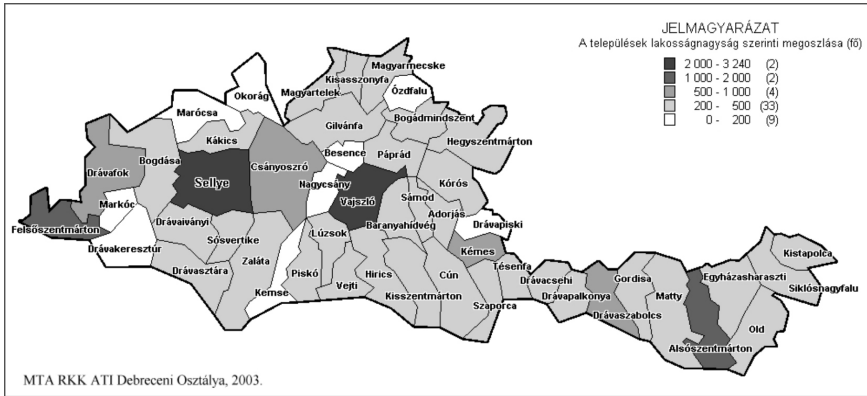
san romlottak, így fejlettségi szintje messze lemaradt a magyar átlag mögött. A földterület döntő része nagybirtokosok kezében volt, míg a parasztság 70 százalékának csak 1-10 holdas gazdaság jutott, amely az extenzív gazdálkodási ágak mellett nem volt elég egy népesebb család eltartására sem, legkevésbé pedig bővített újratermelésre, a gazdaság fejlesztésére. Ennek következménye volt a drasztikus születésszabályozás, az „egykezés”.

A hanyatlás mélypontja a második világháború után következett be, ugyanis Dél-Baranyának a határtól számított 20-30 km széles övezete határsávként működött, ahová csak külön engedéllyel lehetett belépni. Fejlesztés helyett inkább visszafejlesztés történt. A kollektivizálás után a fiatalok elhagyták a falvakat, Pécsett, Komlón az iparban helyezkedtek el. A szocialista vezetés nem preferálta az aprófalvas településszerkezetet, inkább annak elszorvasztását célozta meg. A megüresedett házakba az addig telepeken élő cigányok az 1960 és az 1970-es években költöztek be, amit a helyi tanácsok is támogattak. A ma teljes mértékben cigányok által lakott Gilvánfára is csak 1920-as évek elején költözött be az első roma, majd az évszázad második felében a folyamatos elvándorlásnak köszönhetően teljesen cigányok lakta településsé vált a falu.

2.2. A településhálózat néhány jellemzője

Az infrastruktúra-hálózat kiépítettsége és kiépítése szempontjából rendkívül fontos felhívni a figyelmet a vizsgált térségek aprófalvas jellegére: az egy településre jutó túlságosan alacsony lakosságszám miatt csak veszteségesen építhetők ki az egyes szolgáltatások mind a humán, mind a műszaki infrastruktúra esetén (pl. a vizsgálatba bevont összesen 175 település közül 102-ben nem működik óvoda, 93-ban pedig általános iskola). A települések kommunális ellátottsága jóval az országos átlag alatt marad, aminek a kialakulásához nagy mértékben hozzájárultak azok az intézkedések, amelyek miatt az 1970-es években a falvak életképtelenné váltak. Az intézményeket, illetve a velük járó forrásokat magasabb szerepkörre kijelölt településekbe csoportosították át. A szétaprózódott térszerkezet természetes velejárója az is, hogy a települések nagyon körülményesen közelíthetők meg: tehát a falvaknak gyakran nincs közvetlen kapcsolatuk a megyeszékhellyel.

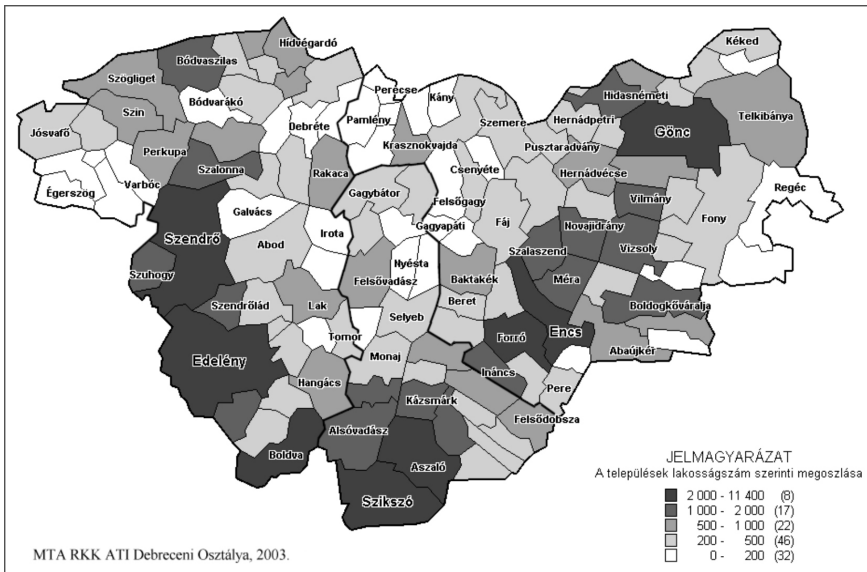
A Sellyei és Encsi kistérségek népsűrűsége országos viszonylatban is a legalacsonyabbak közé tartozik (34, illetve 44 fő/km²). A települések átlagos népességnagysága pedig csak 444, illetve 642 fő a városokkal együtt (5. ábra). A dél-baranyai (ormánsági) térség 50 települése esetében a települések 84 százaléka az 500-nál kevesebb lakosnak ad otthont, azonban így is kevésbé fenyegeti őket a az elnéptelenedés veszélye, mint a csereháti településeket. Az Ormánságban a 200-500 fő közötti települések a leginkább dominánsak. Közlekedési szempontból Dél-Baranya kedvezőtlen helyzetben van. A megyeszékhely megközelítése kedvező esetben is másfél órát vesz igénybe. Az Ormánságban nem vezették be a vezetékes gázt, és nagy lemaradások tapasztalhatók a szennyvízhálózat kiépítésében is.

5. ábra

A települések nagyság szerinti megoszlása a dél-baranyai vizsgálati területen

A csereháti mintaterület öt városában a térség lakosságának közel harmada él (Edelény 11 ezer, Encs 7 ezer, Szikszó 6 ezer, Szendrő 4,5 ezer, Gönc 2,4 ezer fő). E városok kivétel nélkül a folyó völgyekben helyezkednek el, ahol a cigányság népesség-koncentrációja is nagyobb. Arányait tekintve az Edelényi, Encsi és Szikszói kistérségekben kisebb az 500 fő alatti települések aránya, de itt is eléri a településállomány 62 százalékát (6. ábra). Több település is az elnéptelenedés közelébe került, hét település népessége pedig még az 50 főt sem éri el (pl. Gagypáti, Debréte, Perecse, Keresztéte).

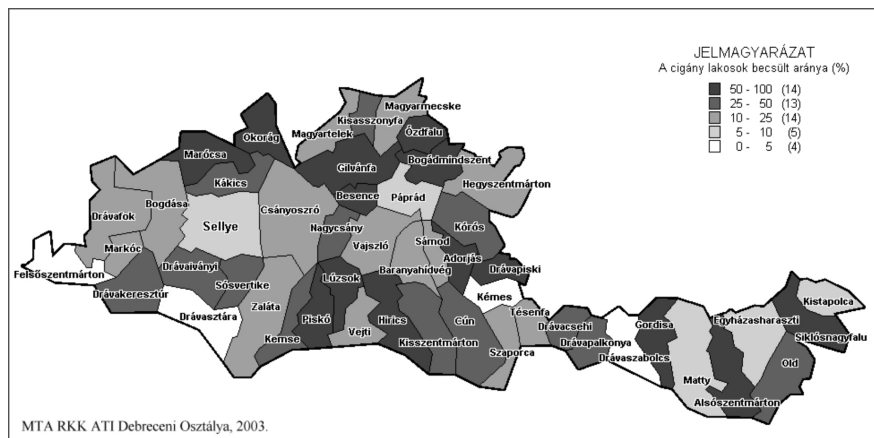
6. ábra

A települések nagyság szerinti megoszlása a Cseréhatán

A mostoha infrastrukturális ellátottságra jellemző, hogy az ivóvízellátás még csak folyamatban van, és a csatornázás szintén megoldatlan. A kereskedelemben, az oktatásban és az egészségügyben alapvető hiányosságok mutatkoznak.

2.3. A cigányság térségi jelenléte

A csereháti aprófalvas településrendszer mellett ma már a térségek fő meghatározó jegyei közé számít a roma népesség átlagosnál jóval magasabb aránya is. A 2001. évi népszámlálás adatai alapján a népesség 15 százaléka roma (7. ábra).

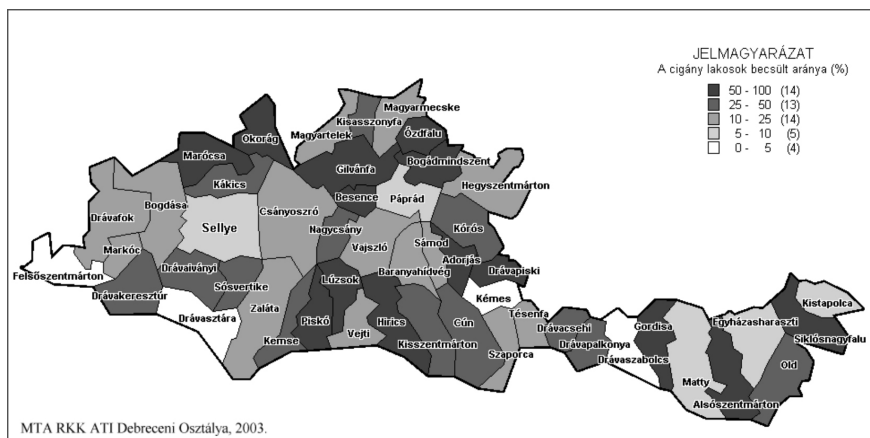

7. ábra

A roma népesség jelenléte a Cserhát-Hernád-Bódva vidéken 2003-ban (becsült adatok)

A cigány lakosság magas természetes szaporodása miatt az általános iskolás korú lakosság körében arányuk jóval magasabb értéket mutat. A Cserhát-Hernád-Bódva vidéken a 6-14 évesek körében 26 településen meghaladja az 50 százalékot.

A dél-baranyai térségben a jelentősebb települések hiánya miatt nem figyelhető meg a cigány lakosság olyan fokú koncentrációja, mint a Cserhát esetében. Egyedül Alsószentmártonban haladja meg számuk a 1000 főt, a második legnagyobb számban Gilvánfán élnek cigányok (400 fő), megelőzve a térség egyetlen városát, Sellyét, ahol 300 fős roma népesség lakik. A cigány népesség arányait tekintve viszont a csereháti mutatókhoz hasonló értékek jellemzik az ormánsági településeket. Az önkormányzatok által szolgáltatott becsült adatok alapján a cigányság térségi jelenléte 25–30 százalék között mozog. Néhány „elhíresült” településen azonban gyakorlatilag 100 százalékos (Alsószentmárton, Gilvánfa), a települések 28 százalékán meghaladja a lakosság felét. A települések több mint felében arányuk meghaladja a 25 százalékos értéket, ami a hátrányos helyzetű települések esetében középtávon már a cigányok többségi etnikummá válását valószínűsíti (8. ábra).

8. ábra

A roma népesség jelenléte a dél-baranyai vizsgálati területen 2003-ban (becsült adatok)

Számottevő eltérésként jelentkezik az észak-magyarországi, illetve a dél-magyarországi térség között, hogy míg a Borsod-Abaúj-Zemplén megye számos településén nem élnek cigányok, az Ormánság minden településén megfigyelhető a jelenlétük. A cigányok magas természetes szaporodása miatt az általános iskoláskorú lakosság körében a roma etnikum aránya jóval magasabb, mint a teljes népességben belül.

2.4. Erodált társadalmi szerkezet

Magyarország népessége az 1980-as évek óta folyamatosan csökken, miközben a lakosság struktúrájában egyre magasabb az öregek aránya. Ezzel szemben a falusi lakosság száma 1994 óta stagnál, sőt esetenként nő is. Persze ez a megállapítás a falvak összességére vonatkozik, ami két jellegzetes település-csoport népességnövekedésének köszönhető. Az első típusba a jó munkahelyi ellátottságú centrumtelepülés közelében és fejlett közlekedési útvonalak mentén található sikeres települések sorolhatók. Ezekre a szuburbániában fekvő településekre a tehetősebb középosztálybeliek a kényelmesebb lakhatás reményében költöznek ki. Joggal feltételezhető, hogy ilyen település egyáltalán nincs a két vizsgált területen.

A másik típus annál inkább jellegzetesnek tekinthető. Ezek a települések ugyanis folyamatosan „leértékelődnek” az ott élők szemében is, s aki teheti, elköltözik onnan, helyüket pedig szegényebb és népesebb családok foglalják el. Ide sorolhatók a nagy arányú cigány népességű falvak is. A cigány lakosság átlagosnál lényegesen magasabb természetes szaporodása mellett a legtöbb esetben – a vegyes lakosságú települések esetében az előregedő nem cigány népesség kihalása és elvándorlása következtében – ezeknek az aprófalvaknak

a népessége is csökken, ám e fogyás üteme sokkal lassúbb, mint a nem cigány települések lakosságának esetében.

Általánosan megfigyelhető jelenség, hogy az ellentétes irányú demográfiai és migrációs folyamatok eredményeként a cigány lakosság többségbe kerülése után fokozatosan természetes etnikai homogenizálódás zajlik le a településeken. Ebbe a településcsoportba sorolandók a legnagyobb népességgyarapodású települések mindkét térségben. Az 1990-2001 közötti időszakban például 60 százalékkal növekedett Csenyéte lakossága, de 20 százalék körüli érték mutatható ki több település esetében is (Szendrőlád, Alsószentmárton, Kisasszonyfa, Monaj), miközben a jelentős cigány népességű falvakban is a romák többsége rokoni körbe tartozik. Dél-Baranyában egyedül Kemse esetében figyelhető meg az elnéptelenedés tendenciája.

A cigányság természetes szaporodása majdnem az egész 20. században magasabb volt az országos átlagnál, és e mutató tendenciája csak az 1980-as évek végétől csökkent. Az apró- és törpefalvak statisztikai adatai között az országos átlagtól igen jelentős eltéréseket tapasztalhatunk az elöregedő és a fiatal cigány lakosságú falvak között. A legmagasabb természetes szaporodással rendelkező falvak mindegyikében 50 százalék feletti volt a cigány lakosság aránya (Csenyéte 36,3 ezrelék; Gadna 25,5 ezrelék; Lúzsok 25,1 ezrelék; Hernádpetri 21,1 ezrelék; Fáj 20,1 ezrelék 2001-ben). A legmagasabb természetes fogyással a Cserehát elnéptelenedő települései rendelkeznek (amivel a megye területfejlesztési terve is számol az elkövetkező 10-15 évben), mindenképp az elzárt völgyekben megbúvó, tisztán görög katolikus lakosságú falvakban.

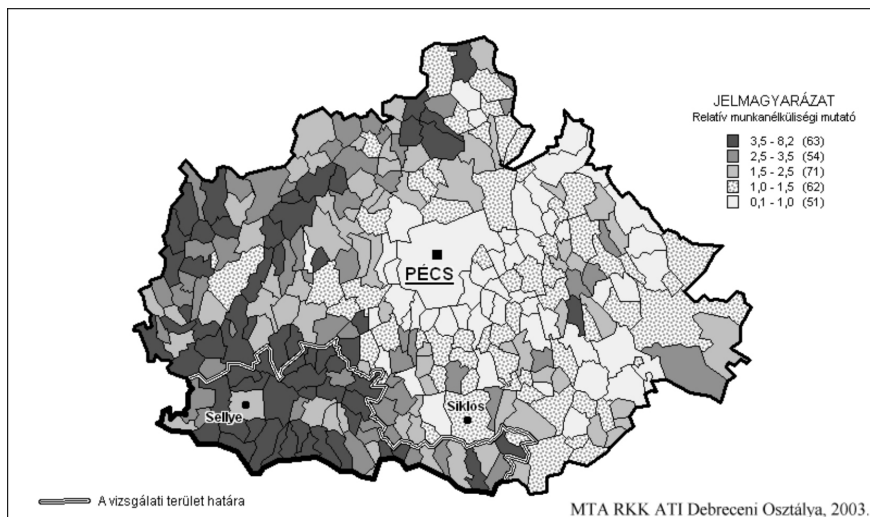
Az 1990-2000 közötti időszakban a vándorlási egyenleg különbözete Baranya megyében a Sellyei kistérségben volt a legnagyobb (-4,8 ezrelék), a Siklósi kistérségben ez az érték -1,7 ezrelék, míg a megyei átlag értéke csak -0,2 ezrelék volt. 2000-ben új helyzet állt elő: mindkét térségben vándorlási pozitívum mutatkozott, viszont 2001-ben a vizsgált területen már újra 3,8 ezrelékes negatívum mutatkozott. A Sellyei kistérségben egyedül Piskó mutatott magas negatív elvándorlási értéket (-4,8 ezrelék). 2001-ben a térségközpont, Selye egyenlegét 220 fő letelepedése és 270 lakos elvándorlása tett ki. Az ormánsági települések sorában sokkal magasabb arányban szerepelnek nagy vándorlási pozitívummal jellemezhető települések is, amelyeknek az egyetlen közös tulajdonsága, hogy a térség átlagához képest jók a megközelítési viszonyok. A cserehádi térségről ellenben nem mondható el, hogy a legmagasabb értékek a jó közlekedésföldrajzi adottságú településeket jellemzik, és etnikai szempontból is vegyes a kép.

A vándorlási egyenleg negatívuma az 1990 és 2000 közötti tízéves periódusban az Encsi és Edelényi kistérség egészét tekintve is a legmagasabb (-4-7 %) volt, a Szikszói kistérség Miskolc viszonylagos közelsége miatt viszont összességében már kedvezőbb helyzetben van. Települési szinten a legmagasabb elvándorlással jellemezhető többsége már jelentős cigány lakosságú falvak által körülvett, egyszerűen kiemelkedő cigány népességgel nem rendelkező és rossz megközelítési viszonyokkal rendelkeznek (Mogyoróska, Kupa, Percse, Regéc, Varbóc). A legnagyobb népességmozgások természetesen a városokban voltak megfigyelhetők (pl. Edelényben 410 fő, Encsen 303 fő volt a bevándorlók száma 2001-ben).

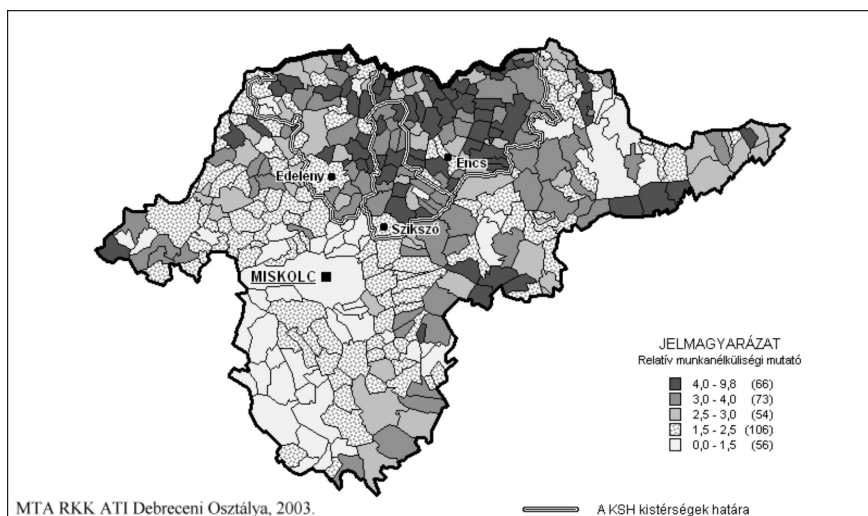
A szelektív el- és odavándorlás, illetve a nagy különbségeket mutató természetes szaporodás hatásait jól összegzi a 60 év felettek és a 14 év alattiak számához viszonyított összlakosság arányának alakulása az egyes településeken. Az így kiszámított öregedési indexek értékei között nagy különbségek mutatkoznak, főként a borsod-abaúj-zemplén megyei területen. Az idősek százalékos aránya a cigány lakosság magas arányával jellemzett szinte minden faluban alatta marad az országos átlagot jelentő 124 százalékos érték felének. Az elnéptelenedés közelébe jutó falvak – amelyek korábban a cigány betelepülőkkel szemben ellenállást tanúsítottak, de ahol ma már nincs például egyetlen 14 év alatti lakos sem (a csereháti térségben négy ilyen is van) – lehetnek a cigányság térnyerésének legújabb területei.

2.5. Munkanélküliség – az előrelépés legfőbb akadálya

A vizsgált térségekben egyaránt a rendkívül magas munkanélküliségi mutatók jelentik a legnagyobb problémát. Baranya és Borsod-Abaúj-Zemplén megyék egyaránt kedvezőtlenebb helyzetbe kerültek az országos átlaghoz viszonyítva is, a nehézipari körzetek rozsdáövezetté degradálódása mindkét megye munkaerőpiacán komoly feszültségekhez vezetett. A munkanélküliség rövid időn belül aggasztó méreteket öltött, és jelenleg sem sikerült számottevően enyhíteni. A települések többségében a relatív munkanélküliségi mutató kétszerese annak, amelyet 2003 óta a munkanélküliség szempontjából a hátrányos helyzet határértékeként definiáltak (1,75) (9. és 10. ábra).

9. ábra
Relatív munkanélküliségi mutató Baranya megye településein 2001 decemberében

10. ábra
 Relatív munkanélküliségi mutató Borsod-Abaúj-Zemplén megye településein 2001 decemberében

Különösen súlyos probléma, hogy szinte alig találhatók jelentősebb munkaerőt foglalkoztató gazdasági egységek a térségekben. A csereháti térség 125 települése közül csak 16 területén működik 50 főnél többet foglalkoztató vállalkozás. Ezek kivétel nélkül a kedvezőbb elérhetőségi viszonyokkal és nagyobb népességkoncentrációval rendelkező folyóvölgyekben található, míg a Belső-Cserehát területén hiányoznak. A dél-baranyai térségben is hasonló a helyzet: mindössze hét 50-nél több főt alkalmazó vállalkozás működik, ebből négy Sellyén. A főként betanított munkásokat alkalmazó pécsi cégek biztosítanak nagyobb számban lehetőséget az ingázásra.

A mintaterületül választott kistérségekben a jelentősebb helyi munkalehetőségek hiánya miatt mindig is nagy szerepet játszott az ingázás, amelyben, a csereháti térségben munkavállalók több mint fele, míg Dél-Baranyában 15-20 százaléka vett részt. Mára azonban ez a népességkoncentráció tényező is elvesztette korábbi hatását. A cigányság nagy része távol maradt a legális gazdaság munkaerőforgalmából, vagy munkavállalása bizonytalan, rapszodikus volt.

A munkalehetőségek biztosítása a gondok megoldásának egyik legfontosabb feltétele lenne, de önmagában ez nem old meg semmit. Újabb empirikus vizsgálatok ugyanis azt bizonyították, hogy a munkaképes cigányságnak csak kevesebb mint a fele, a nőknek csak $\frac{1}{5}$ -e az, aki szándékai szerint feltehetően vállalna is munkát. Ők elsősorban a korábban már munkába járó, az ahhoz az életmódhoz szokott cigány lakosok köréből kerülnek ki. Sokaknak olyan régen volt utoljára munkahelyük vagy soha nem jártak dolgozni, hogy valószínűleg az adandó kedvező lehetőséggel sem tudnának élni. Az emberek nagyobb részének már 10-15 éve nincs vagy még soha nem volt állandó munkahelye.

A tartósan munkanélküliek aránya magasabb a térségek településein, mert a cigányok nagy arányban vesznek részt közmunka-programokban, illetve esetükben gyakori a regisztrálás elmaradása. A megélhetési formák között még mindig a segélyekre, egyéb szociális juttatási formákra való támaszkodás jellemző. Több településen is előfordul, hogy a lakosság egészének éves bevételei között több pénz folyik be a segélyekből, mint a „munkával szerzett” éves belföldi jövedelem értéke.

A cigányság munkaerő-piaci hátrányos helyzetének, alacsony szintű integrációjának oka az alacsony iskolázottság. Ezekben a térségekben nem állítható, hogy a munkanélküliség kizárólagos oka csak az alacsony iskolázottságban lenne keresendő, hiszen még a diplomások számára sem adódnak helyben sokkal jobb lehetőségek az elhelyezkedésre. Az általános iskolából való magas arányú lemorzsolódás, a többségi társadalomhoz képest alacsony arányú szakképzettség és középfokú végzettség annak lehetőségét is elveszi, hogy például egy-egy munkavállaló a megyeszékhelyen, jobb pozícióban elhelyezkedve, szűkebb környezete számára pozitív példaként jelenjen meg.

A munkanélküliek körében települési szinten a maximum nyolc általános iskolai osztályt végzettek arányát tekintve szoros összefüggés mutatkozik a 2001 januárjában végzett népszámláláskor magukat cigány nemzetiségűeknek vallók és a maximum nyolc osztályt végzettek aránya között. Ez a cigány etnikum alacsony iskolázottsága mellett arra enged következtetni, hogy a magasabb végzettségű nem cigány lakosság nagy része elvándorolt, s többnyire nagyobb számban a legszegényebb csoportok maradtak helyben. Természetesen az értékek az idősebb lakosság adatait is tartalmazzák, akiknél a továbbtanulás már nem merülhet fel alternatívaként, így ez az érték középtávon sem javulhat számottevően.

3. A CIGÁNY ÉS A NEM CIGÁNY NÉPESSÉG EGYÜTTÉLÉSE

A magyar és a cigány etnikum együttélésében az elmúlt fél évszázad alatt – a közöttük levő falun belüli munkamegosztás átalakulásával párhuzamosan – gyökeres változás következett be. A falu belső munkamegosztásából (pl. vályogvetés, teknővájás, pásztorkodás, zenélés) a kereslet-kínálat törvényeit és az igények megjelenését tekintve is kiszorultak, a helyi gazdálkodás rendjében feleslegessé váltak. Ez a folyamat egészült ki a cigányság belső, strukturális átalakulásával, az értékrend és a gondolkodás változásával, illetve mozdulatlan- ságával.

A két etnikum életminőségében, életfelfogásában korábban is meglévő különbségek – mindenféle állami gondoskodás ellenére, sőt annak hatására – tovább nőttek. Általánosnak mondható a két etnikum közötti elhidegülés, különösen a gyermekek közötti kapcsolatok viszonyában merev a különállás. A nem cigányok számára a kényelmes, a cigányság gondjait figyelmen kívül hagyó magatartás mindenhol tarthatatlanná vált, a kapcsolat azonban szinte településenként eltérő módon változott. Van, ahol elvándorlással vagy teljes

különválással, elszigeteltséggel, máshol a romák integrálásával vagy a cigány családok helyzetének javításával (Gadnán cigány óvoda indítása) reagálják le a kialakuló konfliktusokat.

A múltban, a helyi társadalmak érdekérvényesítő képességének korlátozottsága miatt kisebb volt a jelentősége, hogy egy településen milyen az együttélés minősége. A jövőben azonban a cigány népesség térbeni mozgásában e tényezők szerepe várhatóan felértékelődik.

4. A JELEN TENDENCIÁIRÓL

Mindkét térségben a természetes szaporulat magas értékeinek következtében dinamikusan nő a cigányság száma és aránya. Ugyanakkora vándorlási nyereség is egyre számottevőbb a települések esetében.

A dél-baranyai térségben továbbra is megfigyelhető bizonyos körforgás, amelyben a térség fokozatos leértékelődése megy végbe, miközben a letelepedők nagyrésze visszavándorló, akik máshol nem tudtak megkapaszkodni, és ezért visszatérnek. A térségből a viszonylag jobb helyzetben élők, a korábbi ingázók, fiatalok mennek el az állandósult munka-, lakás- és pénzügyi problémák miatt. Ez gyakorlatilag két szinten megy végbe: egyrészt a térségből a megyeszékhely, illetve a főváros irányába, másrészt a legrosszabb helyzetben levő falvak lakosaira Sellye, a kistérség központjának még erős a vonzása.

A népességmozgás irányainak alakulásában a központi intézkedések közvetlen hatása gyakorlatilag nem játszik szerepet. A csereháti térségben fontos a helyi társadalom befogadó- és védekező-készsége, az együttélés már kialakult formái, a két etnikum közötti kapcsolatok, a cigányság belső differenciálódása is.

A dél-baranyai térségben valamivel kedvezőbb a helyzet. A Gilvánfán uralkodó állapotokat még a más települések roma lakói is rossz példaként említik. A Magyarterken végzett, a szociális földprogramban részt vevő cigányok által elért eredményeket vizsgáló kutatás arra derített fényt, hogy a helyi cigányok konfliktusmentesnek tartják a magyarok és cigányok közti viszonyt, illetve ha vannak is konfliktusok, azt nem cigány voltak, hanem egyes személyek deviáns viselkedése okozza.

Vissza-visszatérő vitakérdés, hogy az együttélés térbeni keretei mennyiben befolyásolják a cigány lakosok integrálódásának lehetőségeit. Gyakran tapasztalható azonban, hogy a kettő között nincs közvetlen ok-okozati összefüggés. Az életmódváltásban nem minden esetben a területileg integráltan élő cigány népesség jár az élen. A többségi népességgel való közös munkavállalás a cigány közösségen belül nagyobb húzóerejű lehet, és a lakóhelyek elválása nem jár együtt a teljes elkülönüléssel. A két etnikum békés együttélésének, nem szigorú előfeltétele a térbeli szomszédság. Léteznek esetek, amikor mindkét etnikumnak jót tesz egymás lakóhelyeinek elválasztása. A gyakorlati tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy az erőszakos integráció éppoly káros lehet, mint az erőszakos szegregáció. A többségi társadalom értékrendjé-

hez közeledőt vagy a cigány közösség veti ki magából, vagy az onnan kiváló tagadja meg az övét, s közöttük megszakad a kommunikáció.

A szociálisan hátrányosabb helyzetben levők letelepedése szintén lassítja az integrálódás folyamatát. Előfordul, hogy a beilleszkedni képtelen romák terrorizálják a falut, de az ellenkező példa is, amikor az integrált cigányok a település közösségének értékes és megbecsült részévé válnak.

A cigányság helyi társadalomban betöltendő szerepének megformálása településenként más-más módon alakulhat a különböző tényezők függvényében. A megoldások eltérőek és sokszínűek lehetnek. A legfontosabb közös vonás azonban, hogy a külső segítség az esetek többségében nélkülözhetetlen. Ám ha a felzárkózást kizárólag csak központi támogatással kívánják megvalósítani, jelentős helyi erőforrások bevonása, gazdasági fellendülés nélkül, akkor aligha lehet hosszú távú sikerre számítani. A jobb körülmények között és magasabb kulturális szinten élő cigány családokra és az országosan egyre aktivizálódó cigány értelmiségre is építve – jelentős külső támogatással – a falusi cigány kultúra, művelődés és öngazgatás ügye a siker reményével kecsegtet. Ehhez a térségi, kistérségi koordináció is nélkülözhetetlennek látszik, éppen a közös gond, a tájegységi szintű kezelés lehetősége, valamint a migráció áttekintett nagyságrendje és irányai alapján. E koordinációval lehet ugyanis csak megvalósítani, például a sok időt és energiát megtakarító tapasztalatcserét, információáramlást, a munkahelyteremtést, vagy elősegíteni a cigányság önszerveződését.

5. ÖSSZEGRÉS

A regionális tudományok szempontjából összegezve a vizsgált két térségben tapasztalt jelenségeket, azt figyelhetjük meg, hogy ma már nemcsak a cigányoknak az egyes települések esetében tapasztalható magas aránya, a helyileg felmerülő gondok tekinthetők lényegesnek, hanem egyre inkább a szegregáció térségi-területi dimenziói a meghatározók. Várhatóan továbbra is folytatódni fog a cigányság számának térségen belüli növekedése, területi kiegyenlítődése, ami az össznépelességen belüli arányokat tekintve a polarizáció hangsúlyozásához vezet. A cigány többségű falucsoportok a szomszédos falvakkal, kisebb falucsoportokkal „összenőve” a Cserehát belsejének és az Ormánság egyes területeinek teljes elcigányosodását eredményezi. Ez pedig térségi szinten veti fel a szegregáció kérdéskörét, s a jelenlegi tendenciák változatlansága mellett további hanyatlással, akár a nemzetiségek közti szembenállással járhat együtt. A cigányok által asszimilált, homogénné vált területen a települések esetében viszont már nem merül fel majd a szegregáció kérdése, hiszen nem lesz nem cigány népeességű településrész, amelytől elkülönülhetnének. Félő, hogy az ilyen településekből „összeálló” térségek tovább örökítik majd mindazokat – közöttük a szegregációval összefüggő – a problémákat, amelyek jelenleg még többnyire települési szinten mutatkoznak meg erőteljesebben.

A magyarországi aprófalvak helyzetével számos kutatás foglalkozott, több esettanulmány, szociográfia készült a vizsgált kistérségekben is. Ezek a tanulmányok részletesen leírják az elmúlt évtizedek politikai döntéseinek migrációs hatásait: a lehetőségekkel rendelkezők menekülését jobb helyzetű falvakba, a megüresedő házakba érkező, általában a falusi szegénység lelegelettebb rétegeit képviselő cigánytelepek lakóinak és minden más hányatott sorsú, tradicionálisan szegény családnak az életkörülményeit. Az érintett településeken a falvak társadalmának túlnyomó része, voltaképp a roma népesség egésze ki van zárva a munkaerőpiacról, nincs olyan piacképes tudásuk, amely lehetővé tenné számukra a biztos megélhetést. A lakóhelyi bezártság, a családok szociális helyzete lehetetlenné teszi a következő generáció számára az iskoláztatást, a piacképes tudás, a szakma megszerzését, ami konzerválja a szegénységet. Az újabb, még lezáratlan kutatások is azt támasztják alá, hogy a falvak többségében olyan csonka társadalmak alakultak ki, ahol a falu lakóinak jelentős részére jellemző a több generációra visszavezethető szegénység, az alacsony iskolázottság, a rossz érdekérvényesítő képesség. A roma népesség helyzete a rendszerváltó évtizedben sem sokat változott. Kimondva-kimondatlanul úgy tűnik, hogy a mindenkori közhatalom is leírta ezeket a térségeket, és nem áldozott kellő figyelmet a felzárkóztatásukra.

Bibliográfia

- Baranyi Béla – Balcsók István 2002. A munkaerőpiaci folyamatok regionális eltérései Magyarországon 1992–2001 között. In *Stratégiai füzetek*, 12, 89–102.
- G. Fekete Éva – Francsics László 1995. *Cserehát–Hernád–Bódva vidék Térségfejlesztési Program*. MTA RKK, 196, Miskolc.
- Glatz Ferenc (szerk.) 1999. *A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón*. MTA, Budapest.
- Kemény István 1998. A magyarországi roma (cigány) népességről. In Kovalcsik K. (vál. és szerk.): *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*. MTA, 159–174, Budapest.
- Kemény István (szerk.) 1999. *A magyarországi romák*. Változó Világ 31. MTA, 128, Budapest
- Kovács Teréz 2001. *A szociális földprogram Magyartelek példáján, különös tekintettel a benne részt vevő cigány családokra*. Kézirat. 19.
- Kovács Teréz 2002. *Romakutatás Dél-Baranyában (A Sellyei- és a Siklósi KSH-térség leírása.)*. Kézirat. 34.
- Magyar Tünde 2002. Sellye és vonzáskörzete foglalkoztatási helyzetének és a foglalkoztatást javító kezdeményezések javítása. In G. Fekete É. (szerk.): *Tartós munkanélküliség kezelése vidéki térségekben*. MTA RKK, 262–275, Miskolc–Pécs.
- Némethi Szabolcs 2002. Esettanulmány a Cserehát kistérségről. In G. Fekete É. (szerk.): *Tartós munkanélküliség kezelése vidéki térségekben*. MTA RKK, 231–245, Miskolc–Pécs.
- Virág Tünde 2002. *Az empirikus (kérdőíves) vizsgálatok első eredményei*. Kézirat. 20.
- Vuics Tibor 1993. Az „elcigányosodás” folyamata Baranyában. In Kovács T. (szerk.): *Kiút a válságból. II. Falukonferencia*. MTA RKK, 331–336, Pécs.
- KSH 2001. évi népszámlálás. Baranya és Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kötetei. 2001. T-Star adatbázis.